

BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA “TARİXDƏ İNSAN VƏ İNSANDA TARİX” MÖVZUSU

Ulu tanrının yaratdığı bütün canlı və cansız aləmin ən zəkalısı, ən qüdrətli və ən alisi olan İnsan, yaranmışların, mövcud olanların mərkəzində dayanıb, tarixi yazan, qoruyan müqəddəs və qüdrətli varlıqdır. Yaşanan və yaşadığımız dünya insan əməllərinin – maddi və mənəvi sərvətləri ilə (şadlıq-sevinc-fərəh, qəm-qüssə-kədər, çox çeşidli maddi nemətlərlə) zəngin olsa da, dünya-zaman hələ də düzəlmir ki, düzəlmir. Həmişə olduğu kimi indi də dünyanı düzəlməyə qoymayan insandır. Ustad H.Cavidin dediği

“İblis nədir?

– Cümlə xəyanətlərə bais...

Ya hər kəsə xain olan insan nədir?

–İblis!..” (2, 104).

indi özü-özü ilə əlbəyaxadadır. Kökləri dərinə - qədimlərdə olan, “ Ağılın faciəsi” bu günlərdə dünyanı-zamanı, bütün bəşəri narahat etməkdədir. Vaxtilə tez-tez deyirdilər, təkrar edirdilər ki, “Ağarıb saçları qocaldıqca, gəncləşir həyat”. Amma unudurdular ki, bu gəncləşən həyatın – dünya və zamanın taleyi-ixtiyarı, həmişə olduğu kimi indi də insanın əlindədir. Vay o gündən ki, bu hökmranlıq dünyanı çaxnaşmaya salan təxribatçı, şovnist bəzi qərb dövlətlərinin, erməni xislətli siyasətbazların, paşinyanların əlində olsun. Böyük filosof şair B.Vahabzadə bu faktı, bu həqiqəti uzaqgörənliklə və yüksək bədiiliklə ifadə edirdi:

Bəxtiyar, qüdrətin əqlə güvəndi,

Göylərin əsrarı yerlərə endi.

Barmaqdan asılıb taleyi indi

İnsan əməlinə kaş dözə dünya... (7, 270).

Dünyanı lərzəyə salan, qorxu-səksəkə-narahatçılıq içərisində saxlayan, həyatı məhv etmək gücünə malik olan dağıdıcı; raket-nüvə-atom silahlarını kim yaradıb? İnsan! Nə üçün-kim üçün yaradıb?... Bütün bu sorğu-sualların cavabı “Tarixdə insan, insanda tarix” faktının içərisindədir. Bu fakt ona da aydınlıq gətirir ki, “tarixdə yaşayıb, tarixi özündə yaşadan” insanın, görəsən, sevinci-

fərəhi-şadlığı çoxdur, yoxsa kədəri-qəm-qüssəsi... Bu sualın cavabını da biz B.Vahabzadənin sovet dövründə yazdığı poeziya nümunələrindən tapdıq:

Unudulub çoxdan bəri,
Dünyanın toy-düynləri,
Ötüb-keçib şən günləri
Dərdi, qəm-qüssəsi qaldı... (8,321).

Geniş və tam halda bütün bu sorğu-sualların cavabını həmişə olduğu kimi, çirkab qəbul etməyən tarix və “tarixdə insan, insanda tarix” faktının özü verəcək.

Tarix uludur – müqəddəsdir – onu da diqqətdə saxlıyıb, təbliğ edir ki, həmişə olduğu kimi indi də dünyada haqq-ədalət, müqəddəs insanlıq əksik olmayıb, yamanı kimi, yaxşısı da, qüdrətli də olub, var və olacaq!... Yamanı dedikdə, söhbət həyata – insanlığa qənim kəsilmənlərdən, erməni xislətli xainlərdən, “nəfsi-əmmarənin” əlində əsir olanlardan gedir... Belə insanları nəzərdə tutub böyük sənətkar Ə.Haqverdiyev yüksək bədiiliklə əsaslandırır ki, (“Pəri cadu” əsərində) “İnsan, nəfsi-əmmarənin dalınca gedərsə, bələlara uğrayıb fəvt olar”. Necə ki, əsərin qəhrəmanı Qurban oldu. İndi də yalan-hiylə-fırıldağ yolu tutan Paşinyan özü ilə birlikdə millətini də bu bələya sürükləyir.

Bütün bu ali mülahizə, tövsiyyə və həqiqətlərin ünvanlandığı məkan, dünya-zaman-insan və bu üçlüyü dərinləndirən, saf-çürük edən Ulu Tarixdir. Haqq və ədalət məbədgahı olan tarix onu yaradanların yaratdıqları ilə zənginləşir. Keçmişin keçən və indinin görünən və görünməyən izlərini, qanlı müharibələrini, dağıdıcı fəlakətlərini, “ağ və qara” günlərini, ağırılı-acılı illərini, eyni zamanda əsrarəngiz yüksəliş dövrlərini, şanlı qələbələrini özündə sığdıran tarix, bu günün insanına dünənindən xəbər verir, sabahı üçün ibrət dərsi – müəllim olur.

Tarixin səhifələrində insan kimdir? İnsan tarixin həm aydın, həm də qaranlıq səhifələrinin yaradıcısıdır. O, Mirzə Cəlilin “Ölülər”i, Cavidin “İblis”i ilə mübarizə apararaq nəfsi, tamahı öz içində boğub, cəhaləti yox etməyə çalışsan, eyni zamanda “İblis”ə qul olub “qan püskürən”, “atəş savurandır”. İnsan təbiətin özü kimi başdan-başa ziddiyyətlərdən ibarətdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, tarixi yaradan da, yaşadan da insandırsa, demək o, böyük qüvvədir, öz cismində, ruhunda bütöv bir tarixi sığdırmağı bacaracaq qədər böyük. Şərqdə ilk operanın əsasını qoymuş Ü.Hacıbəyov, ömrünün son illərində eşitməyə də, qüdrətli əsərlər yaradan L.V.Bethoven kimi sənətkarlar musiqinin tarixini qızıl hərflərlə yazdığı kimi, cəsarəti, insanlıq eşqi, vətən sevgisi, xalqa bağlılığı ilə seçilən, yaşadığı dövrə öz əsərləri ilə möhrünü vuran Ə.Cavadlar, M.Müşfiqlər, H.Cavidlər özləri başdan-başa tarix deyilmi? Deməli, tarixi yazan, elə tarixdə yaşayan – tarix olan insanın özüdür.

Tarix dedikdə hər hansı bir xalqın, millətin müəyyən bir zaman kəsiyində varlığı, yaratdığı, yaşadığıdır demək, bu anlayışı məhdudlaşdırmaqdır. Əgər belə olsaydı, bu zaman tarix yalnız həmin dövr üçün aktual olardı. Tarix elə bir anlayışdır ki, o “yaşlandıqca” əzəmətliləşir, əzəli-əbədi olaraq dünya-zaman və insan üçün “ibrət dərsi olmaq” vəzifəsini şərəflə yerinə yetirir.

Öz adı ilə tarix yazmağı bacaran görkəmli sənətkarlardan biri də dahi Azərbaycan şairi B.Vahabzadədir. O, yüksək şairlik istedadı ilə nəinki oxucuların qəlbində yer almış, eyni zamanda ədəbiyyatın məşhur qələm sahibləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir. “Şair Bəxtiyarın bəxtiyarlığı onun qibtə ediləcək dərəcədə böyük olan poetik istedadıdır. Bu yaradıcılıq istedadı ona dərin xalq məhəbbəti qazandırmışdır. Onu vətənin sevimli şairi etmişdir. Belə bir tale səadətdir. Belə bir insan həqiqətən bəxtiyardır. Bu bəxtiyarlıq bir insan, bir vətəndaş, bir nəğməkarın bəxtiyarlığıdır. Mən Bəxtiyarı belə tanımışam, belə duymuşam, belə sevmişəm” – Rəsul Rza (6,54).

“B.Vahabzadə şeirimizin Füzuli, Vaqif, Sabir, S.Vurğun, Aşəq Ələsgər, Şəhriyar bulağından su içmişdir. O, sözü elə gözəl oynadır, elə parlaq təzadlar yaradır, fikri gözlənilmədən elə döndərir, elə dərinləşdirir və fəlsəfi ümumiləşdirmələr səviyyəsinə elə qaldırır ki, oxuyanda valeh olursan, hədsiz sevinc və mənəvi estetik ləzzət duyursan” – Mirzə İbrahimov (6,68).

“Vətənin tale xəritəsi B.Vahabzadə əsərlərində bəzi tarix və coğrafiya kitablarından daha dolğun əks olunub. B.Vahabzadə şeiri sonrakı nəsillərə vətəndaş olmağı, sözü üzə şax deməyi, həqiqəti cəsarətlə söyləməyi öyrədib...B.Vahabzadə poeziyası öz oxucusuna yalana nifrəti, həqiqətə məhəbbəti tərbiyə edir” – Məmməd Aslan (6,117).

Həqiqətən də, B.Vahabzadə öz şəxsiyyəti, mənəviyyatı və əsərləri ilə həm tarixdə silinməz iz qoymağı, həm də özü bir tarix olmağı bacarmışdır. Onun mövzü dairəsi geniş olan yaradıcılığı bunun bariz sübutudur. Belə ki, mənəvi-əxlaqi kamillik problemi, əxlaq və təlim-tərbiyə məsələləri, ailə-məişət, övlad-valideyn münasibətləri kontekstində “Tarixdə insan kimdir”, dünya haqqında poetik düşüncələr, vətəndaşlıq və vətənpərvərlik haqqında fikirlər, insan və vətəndaşlıq borcu məsələləri kontekstində isə “İnsanda tarix nədir” sualları şairin əsərlərində öz cavabını tapmışdır. Bir sözlə, müasir poeziyada “İnsan və zaman” problemi B.Vahabzadə yaradıcılığında hərtərəfli əks olunmuşdu. “Şair gərgin yaradıcılıq axtarışlarının məhsulu olan “İnsan və zaman” silsilə şeirlərində zamanla yarısan bir fikrin surəti və sonsuzluğu, sərhədsiz dünya və ömür ətrafında düşüncələrə dalır. İnsan kamalla yeni zirvələr fəth etdikcə sürət çoxalır, zaman ləngiyir, kainat böyüyür və genişlənir” (1, 166).

AMEA-nın müxbir üzvü, ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayevin fikrincə, “Bəxtiyar şeirində zamana maraq – xalqın mənəvi əbədiyyətinə, mənəvi “indi”sinə və keçmişinə olan maraq deməkdir. Zaman onu yalnız tarixi taleyi ilə xalqın mənəvi və əxlaqi həyat təcrübəsi ilə bağlılığı baxımından düşündürür və narahat edir. Keçmişə də, gələcəyə də şair məhz “Vətən tarixi”nin səhifələri kimi vərəqləyir” (4, 16).

B.Vahabzadə elə bir “tarixdir” ki, hər zaman xalqını, millətini düşünmüş, vətənin keçmişinin ağrısını, gələcəyinin qayğını öz ürəyində çəkmişdir. O, öz vətəndaşlıq borcunu dərk edən əsl vətənpərvər olmuşdur. Özünü “Oğuzdan törəyən türk oğlu türk” adlandıran və kimliyi ilə fəxr edən şair zaman-zaman özündən narazı və şikayətçi olmuşdur, təbii ki, bu narazılıq və şikayətçilik sənətkarın şəxsi taleyi ilə bağlı deyildi, çünki şair vətənin sevincini də, dərddini də öz ruhuna hopdurmuş, xalqı ilə gülüb, onunla birgə ağlamışdır:

Adımı dəyişin, bilinsin yolum,
Məgər bəxtiyaram, Bəxtiyar olum?
Sənəmə dağ çəkən bir belə dağla
Mən ağlar bəxtimə necə yar olum? (5,45).

“Bəxtiyar sözün əsl mənasında və bütövlüyü ilə o zaman bəxtiyar ola bilərdi ki, insana möcüzə kimi gələn, gerçəkləşməsi millətini və yurdunu əsl bəxtiyara çevirəcək bütün ülvî arzuları onun payına düşmüş ömür möhləti içərisində həyata keçsin”(3, 5).

Doğrudan da, o insan adını tarixdə yaşada və özü bir tarix ola bilər ki, o, şəxsi mənafeyini unudub, xalq, millət, vətən üçün çalışsın, bəxtiyarlığı düşməndən təmizlənmiş vətəndə və bu vətənin parlaq gələcəyində tapsın. Şair bunun üçün – insana tarixdən bir külək kimi əsib keçməmək üçün, kim olduğunu dərk etmək üçün səslənir, həyatın axarını qədərə bağlayan yatmış beyinləri oyatmağa çalışır:

Bizim sükançımız qədərmi yalnız?
Çalışmaq, çarpışmaq boş əfsanədir?
Əgər mütləqdirsə alın yazımız
Bəs bizə verilən bu ağıl nədir? (5,180).

Bəzən isə B.Vahabzadə ömrünü hədəf keçirənləri, yaşamağın qüdrətini və dəyərini anlamayanları tənqid edərkən onlara qarşı öz həyat yolu ilə tarix yaratmağı bacaranları qoyur, maraqlı müqayisələr aparır:

“Bu dünya beş gündür”, -deyib hər yerdə
Sağ ikən qəbirdə uzanan da var.
Öz alın tər ilə bircə ömürdə
Yüz insan ömrünü qazanan da var (8,155).

Nümunənin ilk iki misrasında şairin qəzəbi hiss olunur, belə ki, müəllifə görə, “dünya beş gündür” fəlsəfəsi ilə yaşayanların ölmüş bir insandan heç bir fərqi yoxdur, çünki o insanlar üçün yalnız “bu günləri” maraqlıdır, onlar gələcəyin xoş günləri üçün çalışmadıqları kimi, öz vətəndaşlıq borclarını da, vətənə, millətə sevgi kimi ali hissləri də unutmuşdurlar. Bu insanlardan fərqli olaraq “bircə ömrünə” yüz insan ömrünü sığdırmağı bacaran “tarixlər” isə təqdirə layiq insanlardırlar. Əlbəttə ki, şair tarixdə iz qoyaraq yaşamağın çətinliyinin fərqi idi. Lakin o, belə hesab edir ki, “yaşamaq yanmaqdır”sa, “yanasan, gərək”. Bəli, o, həyatın mənasını da bunda görürdü. Necə ki,

“şamın həyatı onun yanmağındadır”sa, eləcə də insanın həyat yolu mübarizələrdən, sınaqlardan, çarpışmalardan keçməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, tarix “yaşlandıqca” əzəmətliləşir, əzəmətli tarix isə həmişə müasirdir. Tarixin hər anını özündə saxlayan zaman çox mücərrəd, bir o qədər də dəqiq bir anlayışdır. Təsadüfi deyildir ki, B.Vahabzadə yaradıcılığında “zaman” problemi həmişə “insan” problemi ilə paralel şəkildə işlənmişdir. İnsandır mı zamanı ya zamandır mı insanı dəyişən? , zamandır mı sonsuz olan, yoxsa insan əməlləridirmi zamanı sonsuzlaşdıran? Bu kimi suallar müəllifin əsərlərində öz cavabını tapmışdır:

Qocaldır insanı, qocaldır zaman;
Ürəyin atəşi, közü qocalmır.
Dağları, daşları, qocaldan zaman,
Bilmirəm, bəs niyə özü qocalmır? (8,282).

Şairin “Qocalmır” şeirində oxucuya çatdırmaq istədiyi fikir budur ki, zaman insanı fiziki qocaltsa da, düşüncələrini, duyğularını, arzu və xəyallarını, ürəyinin atəşini qocalda bilmir, insanın yaşayıb-yaratmaq arzusu hər zaman gənc qalır. Sonrakı bənddə isə müəllif fikrini daha da dərinləşdirir:

Bəxtiyar, düşünək biz dərin-dərin
Xəyallar möhtəşəm, arzular şirin
Əsl sənətkarın, əsl şairin
Özü qocalsa da, sözü qocalmır (8,283).

Hər bir insan yaxşı ya pis, doğru və ya yanlış olmaqla tarixdən gəlib keçir, öz izini qoyur, eyni zamanda hər insan öz ömür yolu ilə bir “tarix” olur. Əsas olan budur ki, “tarix”in “səhifələr”i düz “hərflər”lə yazılmış olsun. Əgər belə olarsa, tarix nə qədər “qocalırsa”, “qocalсын”, insanı nə qədər qocaldırsa, qocaltsın, əsl sənətkarların fikri, sözü qocalmayacaqdır.

B.Vahabzadə qüdrətli söz ustası, vətənpərvər, insanpərvər şair olduğu qədər, insanlığın gələcək taleyi barədə düşünən, narahat olan bir vətəndaş olmuşdur:

Qorxuram dünyada bir zaman gələ
İnsanlar yaşaya, insanlıq ölə (6,28).

Narahat qəlbli şair bu hissləri keçirməkdə heç də haqsız deyildi, çünki insanlıq ölərsə, bəşəriyyət məhv olar, tarixin səhifələrini yazan “tarixlər” də yox olar.

Bəxtiyar Vahabzadə elə bir tarix yazdı, elə bir bədii irs qoyub getdi ki, nə qədər zaman ötüb keçsə də, onun əsərləri ilə tanış olan hər bir oxucu qəlbinin gözünü açacaq, öz qaranlıq düşüncələrinə aydınlıq gətirəcəkdir. Şairin fikirləri o qədər dərin, mənalıdır ki, nəinki oxucuların ürəyinə yol tapmış, eyni zamanda müəllifin özünün də tək olduğu zamanlarda dostuna, sırdaşına çevrilmişdir:

Adamlar içində tək oluram mən,
Uzanır günüm də, gec axşam olur.
Mən tək olan zaman fikirlərimin
Hər biri yanımda bir adam olur (6,49).

B.Vahabzadə ədəbi-bədii irsini sistemli – ardıcıl şəkildə araşdırmaq, tədqiq etmək “tarixdə insan, insanda tarix” faktına aydınlıq gətirmək deməkdir...

“Tarixdə insan, insanda tarix” faktının bariz nümunəsi olan B.Vahabzadənin ədəbi-bədii irsi, xüsusilə, poeziyası əzəli və əbədi vətəndaşlıq ruhu, “insan və zaman”, “sənətkar və müasirlik” prinsipləri – tələb və ehtiyacları ilə bağlı olduğu üçün əbədidir...

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayev C.M. və b. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı (Ali məktəblər üçün dərslik). İki cildə. II cild. Bakı: “Bakı Universiteti nəşriyyatı”, 2007, 564 s.
2. Cavid H. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. III cild. Bakı: “Lider nəşriyyatı”, 2005, 304 s.
3. Hüseynov R. “Bəxtiyar vahabzadənin arzuladığı Bəxtiyar gələcək”. Risalə. Araşdırmalar toplusu. XI cild. Bakı: “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 2015, 232 s.

4. Qarayev Y. Poeziya və nəsr. Bakı: “Yazıçı” 1979, 198 s.
5. Vahabzadə B. Bir ömür yuxu. Bakı: “Azərbaycan nəşriyyatı”, 1998, 189 s.
6. Vahabzadə B. Foto-kitab. Bakı: “Azərbaycan nəşriyyatı”, 1995, 128 s.
7. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Azərnəşr”, 1961, 273 s.
8. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004, 321 s.
9. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004, 231 s.

XÜLASƏ

B.Vahabzadə yaradıcılığında “tarixdə insan və insanda tarix” mövzusu hərtərəfli və dəqiq işlənmişdir. Dahi şair bu haqqda, xüsusilə, öz poeziyasında estetik zövqü oxşayan, eyni zamanda insanı dərinlən düşünməyə vadar edən nümunələr yaratmışdır. Buna görə də B.Vahabzadə irsini sistemli şəkildə araşdırmaq “tarixdə insan, insanda tarix” faktını aydınlaşdırmaq deməkdir. Çünki ədibin yaradıcılığında həm “tarixdə insan kimdir?”, həm də “insanda tarix nədir?” suallarına cavab tapa bilirik. B.Vahabzadə öz şəxsiyyəti ilə də buna bariz nümunədir.

Açar sözlər: tarix, insan, dünya, zaman, şəxsiyyət

Rəyçi: prof. A.Ə.Abasov